

Коцур Л. Участь національних меншин УРСР у парламентських виборах 1990 р. / Л. Коцур // Інноваційний семінар «Еволюція науково-освітніх програм для національних меншин». – Київ-Переяслав-Хмельницький, 2015. – 21 с. (Стаття). Детальніше тут: <http://confpol.webnode.com.ua/naukova-robota/kotsurlm/>

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УРСР У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 1990 РОКУ

Ключові слова: національні меншини, вибори, Верховна Рада, Комуністична партія України, Народний рух України, кандидати у народні депутати, виборчі списки, результати виборів.

Актуальність. Демократизація суспільних процесів кінця 80-х рр. ХХ століття та послаблення ролі КПРС значно вплинули на громадсько-політичну діяльність серед представників різних національностей УРСР. Ці тенденції чітко відобразили вибори до Верховної Ради УРСР 4 березня 1990 року, які проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. Учасниками виборчого процесу стали представники різних національностей УРСР, які відіграли важливу роль у формуванні парламенту. Тому на сьогодні, актуальним є дослідження участі національних меншин у виборах та виборчій кампанії 4 березня 1990 року.

Поверхнево питання участі національних меншин у виборах 1990 року розглядались у працях А. Круглашова та М. Токаря «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [2, С. 80]; Ю. Тищенко «Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах» [6, С. 6] та колективній монографії «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект» за редакцією І. Кураса, В. Войналовича, Ю. Левенця, М. Панчука та ін. [4, С. 278-281]. Водночас конкретного перебігу та реальних процесів цієї виборчої кампанії дані дослідження не відображають.

Метою дослідження є відображення процесу реалізації активного і пасивного виборчого права представниками національних меншин УРСР на парламентських виборах 4 березня 1990 року.

Характерною ознакою виборчої кампанії 1990 р., що мала істотний вплив на активність національних меншин була криза міжнаціональних відносин, яка виникла в республіці наприкінці 80-х рр. Задля врегулювання ситуації Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн запропонував центральному партійному керівництву створити двопалатну Верховну Раду в СРСР – палату Республік і палату Національностей. У складі ж обласних Рад народних депутатів УРСР мали бути створені комісії з міжнаціональних відносин [13, арк. 4]. Проте, таку позицію в КПРС не сприйняли. Водночас, щоб не втратити остаточно свій вплив на більшість мас комуністи терміново почали змінювати програмні принципи діяльності КПУ, зокрема і в сфері міжнаціональної політики. З цією метою серед оновлених принципів було проголошено, що «КПУ надає виняткового значення відродженню і розвитку української національної культури, культур національних груп, які проживають на території України» [12, арк. 42]. Зокрема, наголошувалося, що «ми послідовно проводитимемо курс на утвердження статусу української мови як державної, задоволення мовно-культурних потреб всіх національностей. Оволодіння поряд з мовою своєї національності російською мовою розглянемо як важливий засіб прилучення населення республіки до досягнень науки, техніки [12, арк. 43]... розраховуємо на співпрацю у вирішенні міжнаціональних питань з національно-культурними товариствами... ми рішуче виступаємо проти поділу громадян на «корінне» і «некорінне» населення, нав'язування ідеології «пріоритетності прав української нації», прийняття будь-яких законодавчих актів, що обмежують права і національні інтереси росіян, євреїв, білорусів, молдован, поляків, болгар, угорців, румунів, греків, кримських татар, гагаузів, людей інших національностей, що проживають в республіці» [12, арк. 55]. Більше того, у Статуті КПРС вказувалося, що будь-який громадянин

СРСР може балотуватись до складу любых партійних органів, у тому числі шляхом самовисування [18, арк. 282].

Хоч така політика і суперечила офіційним переконанням партійного керівництва, вже наприкінці 80-х рр. до органів законодавчої влади балотувалися представники більшості національностей УРСР. Цю тенденцію яскраво відображають списки про склад висунутих кандидатів у народні депутати напередодні парламентських виборів 1990 року. Так, 12 грудня 1989 року до списків вже було внесено 550 (79,02%) – українців; 119 (17,10%) – росіян та 27 (3,88%) – представників інших національностей. Всього було зареєстровано 696 (100%) кандидатів [21, арк. 136]. Проте вже 15 грудня 1989 р. кількість кандидатів зросла до 1051 особи. Серед кандидатів значно зросла кількість українців до 799 (76,02%) осіб; росіян – 196 (18,65%) та представників інших національностей – 56 (5,33%) [20, арк. 149].

Загалом на 4 березня 1990 р. до виборчих списків включено 37 млн. виборців, а на 450 мандатів народних депутатів УРСР претендували 2900 кандидатів [19, арк. 2]. Із загальної кількості кандидатів на парламентських виборах 1990 р. до списків було включено 776 представників від національних меншин. Переважну більшість, з яких становили росіяни. Представники російської національної меншини найбільше були представлені у виборчих округах південно-східних областей України, зокрема у Донецькій області. Водночас, найменше їх було зафіксовано на Західній Україні, особливо у Тернопільській та Івано-Франківській областях [7, арк. 12-254]; [8, арк. 1-210].

Загалом внаслідок двох турів голосування під час парламентських виборів 1990 року до Верховної Ради України потрапило 338 (або 75,1%) українців, 100 (або 22,2%) росіян, 5 (1,1%) білорусів, 1 (0,2%) болгарин, 1 (0,2%) вірмен, 4 (0,9%) євреїв та 1 (0,2%) німець. Зокрема, росіян найбільше було обрано у Донецькій області – 17, Ворошиловградської та Кримської – по 10; Дніпропетровської – 9; Запорізької – 7; Одеської та Харківської – по 6; Кіровоградської, Сумської областей та м. Севастополь – по 4; від Вінницької,

та Херсонської – 3, Житомирської, Миколаївської, Черкаської, Чернігівської, Полтавської областей та м. Києва – по 2, Волинської, Закарпатської, Рівенської, Хмельницької, Черкаської та Київської – по 1 представнику російської національності. Зауважимо, що незважаючи на те, що від Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської області також балотувалися представники російської національної меншини, жоден з представників до ВРУ не пройшов. Від Житомирської та Харківської областей було обрано по 2 білорусів. В Одеській області до ВРУ обрано 1 болгарина. Від Харківської області обрано 1 вірмена. По 1 єврею обрано у Ворошиловградській, Донецькій, Кримській та Одеській областях. Також 1 німця обрано від Донецької області [11, арк. 149-151].

Варто відмітити, що під час першого туру голосування біля обкомів проводилися політичні голодування. По завершенню підрахунків результатів виборів всього було обрано 100 депутатів УРСР із 450. Вибори пройшли не рівно, знизилася виборча активність. На багатьох учасників припадало в середньому 2-3 виборці, у той же час як на попередніх виборах активними були 93,4%. Росту песимізму серед населення значно сприяла наявність в інших округах на депутатські мандати великої кількості претендентів (понад 20 кандидатів), і складнощі в економіці. Крім того, на початок 1990-х рр. незрозумілою була ситуація про територіальний госпрозрахунок як метод ведення господарства, які галузі підприємства, складуть господарський комплекс республіки, а також утворять суспільну власність. Не вирішеними залишалося питання фінансово-бюджетної системи, ціноутворення економічної політики в республіці і Союзі. Не вдалося втілити структурну перебудову економіки [15, арк. 140], перебудови промислових підприємств чорної металургії і вугільної промисловості, ліквідації великих фінансових боргів по аграрно-промисловому комплексу (понад 14 мільярдів рублів) [15, арк. 140-141].

Водночас, аналіз першого туру парламентських виборів засвідчив, що загальна динаміка активності виборчого процесу дещо різнилася по регіонах

України. Зокрема, у Західних регіонах країни більшість депутатів було обрано у першому турі. Незважаючи на те, що національний склад депутатів був досить строкатим до парламенту потрапили переважно представники української національності демократичного спрямування. Водночас, у Південних та Східних областях України, де була сконцентрована переважна більшість виборчих округів, вибори відбулися лише у поодиноких виборчих округах. Така тенденція свідчила й про невизначеність переважної більшості населення з особою кандидата у депутати. Більше того, у Південних та Східних регіонах під час виборчої кампанії балотувалося багато представників від національних меншин, зокрема російської [9, арк. 18-104]. Тому у центральних, південних, східних та північних областях загальний результат виборів було встановлено під час другого туру голосування 10-18 березня 1990 року [10, арк. 108-141].

Не менш важливе значення у ході передвиборчої кампанії 1990 р. мала політична позиція окремих представників національних меншин та їх національно-культурних товариств. Зокрема, активізувалися демократичні організації, до складу яких входили представники національних меншин. Показовим є і той факт, що під час передвиборної кампанії 1990 р. ці об'єднання були значно активнішими, ніж партія і радянські органи на місцях. У деяких областях відсоток кандидатів від демократичних об'єднань становив понад 20% [14, арк. 7].

Серед найактивніших організацій наприкінці 1980-х рр. був Народний Рух України, який напередодні виборів набув статусу політичної партії. У його складі було представлено значну кількість від різних національних меншин. При цьому, найбільш активно представники національно-культурних об'єднань, співпрацювали з членами Народного Руху України (НРУ) саме у період виборчих кампаній. Так, під час виборчої кампанії республіканських і місцевих Рад народних депутатів у березні 1990 р. чітко простежувалася тенденція до тимчасового припинення внутрішніх протиріч і об'єднання зусиль демократичних організацій на фоні критики «партійного

бюрократичного апарату», відміни привілеїв та відсторонення партії від влади. На території Криму вони об'єднувались під гаслом «незалежних клубів виборців» [17, арк. 80]. Зокрема, такі клуби утворились у м. Сімферополі, Євпаторії та Феодосії. Активними учасниками цих клубів були і кримські татари. Так, напередодні виборів, близько 100 кримських татар взяли участь мітингах 18 і 25 лютого 1990 року, на яких висунули вимогу відставки обкому партії, облвиконкому і правоохоронних органів [17, арк. 81]. Кримських татар до спільної боротьби з НРУ підштовхувало незадоволення темпами вирішення проблем переселення кримських татар в Крим, стан матеріально-економічного та фінансового становища. Водночас, така ситуація стала можливою тому, що частина партійних комітетів, змінивши форму ідеологічної роботи, не домагались радикального оновлення її змісту.

Під час виборів 4 березня 1990 року в Закарпатській області у голосуванні взяло участь 756 тис. 565 чоловік (19,01 %) [16, арк. 42]. Проте, напередодні виборів тут активізували свою діяльність Народний Рух України, Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, Товариство угорської культури та інші [16, арк. 41-42]. Внаслідок чого навіть в день виборів подекуди лунали заклики голосувати за членів НРУ, а у районах компактного проживання угорського населення – за кандидатів-угорців тощо [16, арк. 43].

Не менш активними учасниками цієї виборчої кампанії були поляки західних областей України, які долучилися до руху за усунення від влади комуністів. Вони активно підтримували на виборах до місцевих рад і Верховної Ради 1990 р. представників НРУ, а відтак схвально поставилися до утворення в парламенті опозиційної фракції – Народна Рада і прийняття Декларації про державний суверенітет України [3, С. 397]. Вона проголошувала самовизначення української нації, народовладдя, рівні права і свободи всіх громадян республіки, незалежно від їхнього походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання та гарантувала «всім національностям, що проживають на території

Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку». Після прийняття Декларації баланс політичних сил в Україні поступово змінювався на користь ідеї державної незалежності, і ці зміни зачепили й позицію поляків, діяльність створюваних ними національно-культурних та освітніх товариств [3, С. 399].

Водночас, результати виборів до ВР УРСР 1990 засвідчили, що незважаючи на піднесення демократичних процесів в УРСР перемогу на виборах здобула компартійна частина, склад якої становив 239 депутатів [1]. Проте компартійно-радянський апарат, який весь час надійно контролював суспільство почав зазнавати поразки. Комуністична номенклатура перемогла в усіх областях, за винятком західних — Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської. Тут за кандидатів Демократичного блоку віддали свої голоси 85 відсотків виборців. Комуністичні депутати опинилися в опозиції. Уперше виник такий дивний феномен, як антикомуністична радянська влада [5].

Підсумовуючи сказане варто відмітити, що серед національних меншин, які балотувалися до ВР УРСР найвпливовішими виявилися росіяни, особливо південно-східних областей УРСР. Окрім того, майже усі представники від російської національності, були членами КПУ, що значно додавало їм голосів виборців. У результаті, їх частка в парламенті склала 100 осіб. Водночас, найактивнішими учасниками різних демократичних організацій, серед національних меншин були євреї, поляки та кримські татари. Вони найбільш активно виступали за відсторонення КПУ від влади та демократизації українського суспільства, а також відіграли не останню роль у цій виборчій кампанії.

Література

1. Декларація про державний суверенітет України та її історичне значення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://monitor.cn.ua/ua/politics/6555> (19.03.2015).
2. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під. ред. А Круглашова і М. Токаря; [Ред. Колег.: М.

- Зан, М. Гуйтор, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар] НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с. (19.03.2015).
3. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті // О.Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
  4. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект: монографія / Під. ред. І.Ф. Кураса, В.А. Войналовича, Ю.А. Левенця та М.І. Панчука. – К.: ІПіЕНД, 2000, – 356 с.+3 вклейки.
  5. Новітня історія України. Україна в сучасну добу. Шлях до незалежності. Суверенізація УРСР. Народження незалежної України [Електронний ресурс] – <http://www.history.vn.ua/book/novitnya/102.html> (19.03.2015).
  6. Тищенко Ю. Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах [Електронний ресурс] – Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/Oporacy/ifes-note-on-minorities>. – 9 с (19.03.2015).
  7. Центральний державний архів вищих органів влади України, м. Київ (ЦДАВО України), ф. р-1, оп. 28, од.зб. 109, спр. № 08-2/26, том. І, арк. 12-254.
  8. ЦДАВО, ф. р-1, оп. 28, од.зб. 110, спр. № 08-2/26, том. ІІ, арк. 1-210.
  9. ЦДАВО, ф. р-1, оп. 28, од.зб. 111, спр. № 08-2/46, арк. 18-104.
  10. ЦДАВО, ф. р-1, оп. 28, од.зб. 111, спр. № 08-2/46, арк. 108-141.
  11. ЦДАВО, ф. р-1, оп. 28, од.зб. 111, спр. № 08-2/46, арк. 149-151.
  12. ЦДАВО, ф. р-1, оп. 28, од.зб. 124, спр. № 23-2/6, арк. 32-63.
  13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України), ф.1, оп. 32, спр. 2558, арк. 2-8.
  14. ЦДАГО, ф.1, оп. №32, спр. 2873, арк. 7-10.
  15. ЦДАГО, ф.1, оп. №32, спр. 2873, арк. 140-141.
  16. ЦДАГО, ф.1, оп. 32, спр. 2746, арк. 41-44.
  17. ЦДАГО, ф.1, оп. 32, спр. 2746, арк. 76-82.
  18. ЦДАГО, ф.1, оп. 32, спр. 2535, арк. 282-286.

19.ЦДАГО, ф.1, оп. 32, spr. 2746, apк. 2-3.

20.ЦДАГО, ф.1, оп. №32, spr. 2540, apк. 149.

21.ЦДАГО, ф.1, оп. №32, spr. 2540, apк. 136.